

Kategorie validity

ALENA VODÁKOVÁ

Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

Aspirace na logickou a významovou konzistenci vědeckých teorií i úsilí o objektivní výklad skutečnosti se často tříští o pojmy běžně užívané, ale nedostatečně vymezené a specifikované. Jedním z nich, i když zdaleka ne jediným, je v sociologii, resp. v sociologické metodologii *validita*. Podle běžné konvence se tento pojem vyskytuje tam, kde jde o jakost, hodnotu či kvalitu sociologických informací a postupů, kterými jsou tyto informace získávány. Přitom lze říci, že validita aspiruje na to stát se specifickou sociologickou kvalitou — hodnotícím kritériem sociologické gnoseologie. Zatím však ustrnula na neurčité střední rovině metodologické obecnosti a na nepřiliš vysoké úrovni technické rozpracovanosti; trpí proto logickou i interpretační nedotažeností a provázají ji mnohé komunikační zábrany a potíže. Jako mnoho dalších pojmů je poznamenána svým empirickým původem. Proto také, pokud je vůbec vymežována, děje se to buď pomocí observačních termínů, jejichž dosah je vázán na dílčí výsek sociologické praxe, nebo naopak pomocí významově amorfních teoretických pojmů, jejichž transformace do observačního jazyka, a tedy i vztah k empirickým operacím jsou vzdálené a neurčité. Jinými slovy, máme k dispozici především určité praxi ověřené validizační postupy a určité statistické metody výpočtu validizačního koeficientu. Vedle toho existuje neúplná a nesystematická typologie validity a ještě vedle, poněkud stranou, živoří různé a málo informativní definice.

Skutečné využití kategorie validity je poměrně úzké a vesměs se omezuje na dílčí logické a technické operace. Přitom i tak vágní a logicky neforemná známá definice, která říká, že validně měříme tehdy, když měříme to, co myslíme, že měříme, poskytuje pojmu dosti široké, byť poněkud beztvaré aplikační pole a dává tušit další latentní možnosti pro práci s touto sociologickou kategorií. Mezi možnostmi a mezi již provedenými aplikacemi je tedy zřejmá

realizační, nikoli logická propast. Není proto nezaplnitelná. Požadavek vnitřní konzistence sociologických poznávacích procesů, od teoretických východisek přes sběr informací po jejich zpracování a interpretaci, implikuje existenci kauzálně spjatých nebo vzájemně analogických gnoseologických rovin a přítomnost validity v jedné z nich nutně vyžaduje nějakou její reflexi do všech ostatních rovin. Validita pod jiným zorným úhlem a s důrazem na jiné významové aspekty by se ovšem mohla jevit jako jiná, byť příbuzná kategorie. Ale různé filosofické, sociologicky-teoretické a empirické modifikace nemusí ještě znamenat obsahové rozložení pojmu, pokud zůstane zachován jeho základní smysl a jeho obecná funkce v sociologii.

Námítky proti používání pojmu validita berou většinou v úvahu jen faktický stav přesnosti obecných definic a stav rozpracovanosti konkrétních postupů. Neberou v úvahu gnoseologické možnosti kategorie ani potřebu specifického kvalitativního kritéria pro sociologické zkoumání. Dříve než upřeme validitě stejně tak jako kterémukoli jinému problematickému pojmu sociologickou smysluplnost a vědeckou oprávněnost, měli bychom si proto položit dvě otázky:

- Lze najít jiný pojem (nebo alespoň termín), který by přiměřenějším způsobem a přesněji vyjadřoval daný fakt, jev či vlastnost?
- Bylo by možno vymežit i specifikovat obsah problematické kategorie natolik, aby přestala být problematickou a plnila tu funkci, kterou doposud jen naznačuje?

Kladné zodpovězení první otázky by samozřejmě značně zjednodušilo situaci. Nahradíme validitu logickou správností, nějakým typem přesnosti, pravdivostí, užitečností — každý podle svých představ a znalostí a jistě všichni částečně oprávněně. Také se můžeme vyhnout přímému vyjádření validity a hovořit jen o různých

chybách a o jejich minimalizaci. Nebo vyjádříme validitu sestavením řady takových požadovaných vlastností výzkumných poznatků a technik, které k ní nějak nepřímou vedou. Poslední návrh se nezdá být tak simplifikační jako předchozí a nemusel by být sociologicky neadekvátní, kdyby naše řada nebyla pouhým seznamem vlastností, ale systémem s vnitřní strukturou a vnějšími vazbami. Ale takový systém je v podstatě globální kategorií a je třeba jej nějak slovně označit. Takže se opět dostáváme k pojmu validita a k tomu, že primární důležitost má zodpovězení naší druhé, nikoli první otázky. Vymezením a specifikací používaného a žitého pojmu řešíme i problém jeho sociologické smyslnosti a vědecké oprávněnosti.

Předkládaná stať je první částí pokusu o vymezení a specifikaci validity v sociologii. Vychází z analýzy běžných významů pojmu v různých jazycích a z odrazu těchto významů v sociologickém pojetí validity. V podstatě tedy ze stručné sémantické účelově zaměřené analýzy. Po ní následuje přehled a zhodnocení různých pokusů o definici validity, jak se vyskytují v metodologické sociologické literatuře. Výsledkem sémantické a sociologické analýzy je systematizace sociologických významů pojmu a určení jeho obecného významového rámce.

1. Sémantický charakter pojmu

Termín *validní* (a odvozeniny: *validita* nebo *validnost*, *validizovat* a *validizace*) vznikl zcela jednoduše přidáním české koncovky k anglickému slovu *valid* (odvozeniny: *validity*, *validate*, *validation*). Používá se u nás převážně v empirické sociologii a při psychologickém testování, což odpovídá zdrojům, ze kterých byl do češtiny převzat. Jeho použití v jazycích, ve kterých má domovské právo, tj. v latině, v anglosaských a románských jazycích, je však širší a zasahuje nejen do odborných oblastí, ale i do běžné životní praxe.

Nebudeme se zabývat vývojem pojmu, ale předpokládáme, že jeho odborný smysl je výsledkem specifikace jeho běžného významu, která je podložena konkrétními aplikacemi. Proces této specifikace nám uniká právě proto, že nejde o termín českého původu. Tato skutečnost má navíc jisté záporné a jisté kladné důsledky. Způsobuje,

že termín není zcela srozumitelný dokonce ani pro sociology, kteří se přímo nezabývají oblastmi jeho výskytu. Proto jeho použití budí někdy rozpaky, někdy nedorozumění. Někdo jím plýtvá, někdo se mu snaží zcela vyhnout. Někdo jej dokonce zavrhuje jako zbytečný či nesmyslný – tato kritika však nepřichází z řad sociologů [1]. Termín je ovšem poněkud nekomunikativní vzhledem k příbuzným oborům (hlavně k filosofii a k logice), kde se v podobných (ne však stejných) kontextech používá jiných termínů (ve filosofii zejména pravdivý, objektivní, v logice pravdivý, správný, verifikovaný). Tyto bezesporu nepříznivé či spíše nepříjemné vlastnosti termínu vzbuzují někdy snahu po jeho úplném nahrazení českým překladem, někdy provokují tendence vůbec jej ignorovat a používat k vyjádření validity jen opisných forem.

Jako překlad do češtiny se uvádí termín *platný* (odvozeniny: *platnost*, *ověřovat* nebo *zvyšovat platnost*, *prokázání* nebo *zvýšení platnosti*). Jak je zřejmé, potíže s překladem se vyskytují zejména u odvozenin od základního adjektiva. V sociologii samozřejmě existují situace, ve kterých je český překlad postačující nebo dokonce přiměřený. Není to však zdaleka ve všech případech a rozhodně to neplatí obecně. Termín *platný* se totiž nejobvykleji vztahuje k potvrzení, k uznání, ke schválení a používá se většinou ve spojení se zákonem, smlouvou, měnou apod. Totéž platí i o odvozeném substantivu *platnost*. Sloveso *platit* má ovšem běžně význam daleko více a používá se v širších souvislostech. *Platit* není však totéž jako *být platný* a pomocí slovesa *platit* se nedá utvořit žádná odvozenina od validity.

Obsahový posun a redukce, které nastávají při překladu do češtiny, jasněji vyplynou z následující srovnávací analýzy významů pojmu v různých jazycích. Zároveň se však ukáže výhoda toho, že v odborné sociologické terminologii se používá cizí slovo (platí to samozřejmě pro případ *validita*, nikoli obecně pro odborné termíny), které není zatíženo okrajovými laickými významy nebo pseudovýznamy ani z vlastního, ani z cizího jazyka. Tak lze lépe pochopit specifický smysl validity a nemusí vznikat příliš mnoho nedorozumění – pokud pojmu věnujeme přiměřenou pozornost.

Tato výhoda platí ovšem pro používání termínu, nikoli pro proces vymezování pojmu. Při něm nelze „nečeský“ termín odloučit od jeho jazykového základu a zacházet s ním zcela volně. Naopak, výchoiskem odborné specifikace musí být analýza běžných (laických) významů pojmu v různých jazycích, která určí jeho nejširší obsahový rámec a naznačí i eventuální ohniska odborného smyslu. Stává se, že někde v základech pojmu leží význam, který v běžném použití a při překladech zcela nebo téměř zcela vymizel, který se však stal součástí, nebo dokonce nositelem odborného smyslu slova. Nelze tvrdit, že pojem validita je z tohoto hlediska typický. Naznačený přístup k jeho specifikaci lze však uplatnit. Jak se ukáže, jeho užitečnost spočívá i v tom, že porovnávání významových oblastí pojmu v různých jazycích může být vodítkem pro zjištění důrazu, ať vědomého či bezděčného, který ta která sociologie klade na tu kterou jeho obsahovou složku.

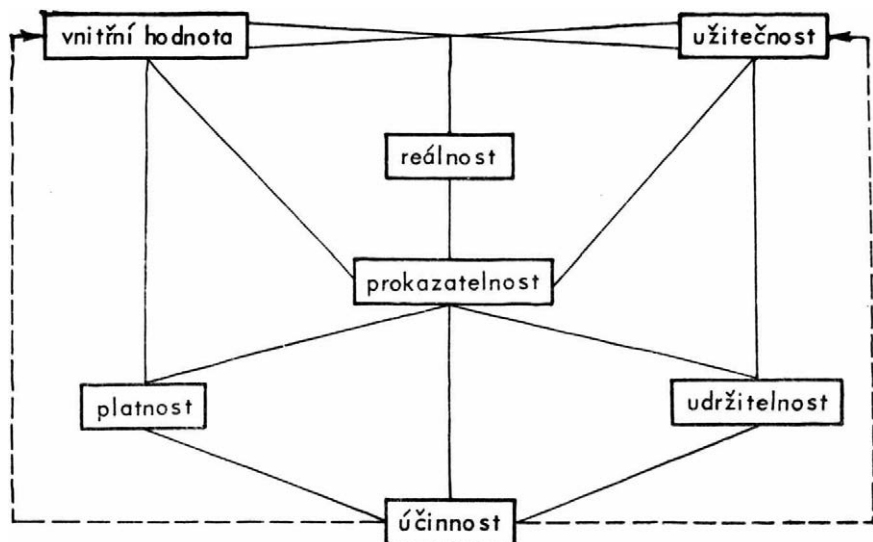
Průzkumem běžných významů pojmu validní v několika vybraných jazycích jsme došli k rozdělení jeho obsahu do deseti skupin. Tyto skupiny se v mnoha směrech překrývají. Přesto však každá z nich klade důraz na jinou významovou dimenzi, takže rozdělení podporuje systematicklost naší analýzy.

Validní může znamenat: 1) připuštěný, uznávaný; 2) potvrzený, schválený, platný;

3) prokazatelný, udržitelný; 4) zdravý, statný, schopný; 5) silný, mocný, účinný; 6) hodnotný, kvalitní, cenný, významný; 7) skutečný, reálný; 8) vhodný, účelný; 9) užitečný, prospěšný, 10) vztahující se k něčemu.¹

U každé z těchto deseti skupin byly srovnány významové hranice termínů užívaných pro pojem validní v těchto vybraných jazycích: latině, angličtině, francouzštině, ruštině, polštině, češtině a němčině. Výběr jazyků se řídí aplikabilitou pojmu v sociologii a dostupností příslušné literatury. I analýza sama byla provedena se zřetelem k používání daných termínů v sociologii. Z tohoto hlediska se jako nejrelevantnější jeví první tři významové skupiny, čtvrtá skupina má archaický charakter, pátá skupina se používá jen v obrazném smyslu. Důležitý je rozbor šesté skupiny, která reprezentuje jednak všeobecné neodborné používání termínu, jednak možnosti rozpracování dalších potenciálních významových dimenzí. Podobnou funkci má sedmá skupina, která je převažujícím významem pouze u ruského překladu validity. Osmá a devátá skupina reprezentuje pragmatické dimenze pojmu a její důležitost je lokální. Poslední desátá významová skupina je obsažena v jádru prapůvodního latinského termínu a podtrhuje relativní charakter hodnocení, spjatý s některými předchozími významy. V běžném jazyce jde o přirozenou preferenci

Schéma 1

¹ Vzhledem k omezenému rozsahu této stati neuvádíme dále rozbor jednotlivých významových skupin, ale pouze jeho stručné shrnutí.

praktické, byť povrchnější dosažitelnosti. V sociologii to demonstruje příklon k empirickému pojetí a k empirické exploataci validity.

Rozčlenění obsahu pojmu na významové skupiny z hlediska jeho připravované sociologické specifikace lze pro názornost graficky shrnout do schématu (viz schéma 1).

Schéma je zaměřeno jen na významová ohniska pojmu, nesnaží se o začlenění všech obsahových složek. Nepodchycuje také váhu jednotlivých složek a charakter jejich vzájemného vztahu. Má sloužit pouze k první orientaci, tak jak ji umožňuje sémantická analýza. Přesto už zde lze pokázat na několik vlastností struktury pojmu:

První horizontála schématu naznačuje ambivalentní vztah mezi důrazem na hlubší, filosofickou dimenzi pojmu a na jeho stránku empiricky pragmatickou. Jak se zdá, validita skutečně není pojem původu filosofického, i když – z hlediska sémantického – přítomnost absolutního kritéria pravdy a (objektivní) reality [viz body 6) a 7)] dává pojmu přinejmenším možnosti hlubšího a zásadnějšího významu i použití. Není tedy nutno validitu prezentovat jako pojem filosoficky bezpohlavní, tak jak to činí pozitivistická sociologie. Již z analýzy jeho sémantického charakteru vyplývá, že skýtá možnosti pro dialektickou a materialistickou explikaci.

Metodologickým centrem pojmu je *prokazatelnost*. Je bezesporu závislá na všech ostatních významových složkách, protože z nich čerpá „průkazný materiál“, na druhé straně však všechny ovlivňuje, protože jim dává možnost trvání a působení.

Rovina *platnosti a udržitelnosti* představuje realizační polohu validity, polohu převládající v tzv. terénním sociologickém výzkumu. Zároveň jde o normativní smysl validity (a jejích kritérií).

Účinnost lze chápat jako dynamické vyústění pojmu, jako vyšší a konečný stupeň prokazatelnosti. Je zároveň verifikačním stimulem pro výchozí teoretickou rovinu schématu (vnitřní hodnota-užitečnost).

V jistém smyslu tedy již toto první redukční zobrazení pojmu odráží jeho základní gnoseologickou strukturu, zejména vazbu teorie a praxe a požadavek vědeckosti (prokazatelnosti).

2. Jak je validita definována v sociologické literatuře

Jak již bylo upozorněno, validita je v sociologii kategorií spíše metodologickou a empirickou, i když se okrajově objevuje i v teoretických studiích. Místa výskytu pojmu lze rozdělit zhruba takto:

- a) obecné metodologické učebnice
- b) práce zabývající se dílčí metodologickou problematikou
- c) výzkumné projekty a zprávy

ad a)

Ve všech obecných metodologických učebnicích je alespoň zmínka o validitě, většinou však obsahují více či méně obsažnou kapitolu na toto téma. Minimum takové kapitoly je pokus o definici validity nebo citace jiného všeobecně používaného a uznávaného pokusu o definici. Po něm následuje výčet nebo i podrobnější popis validizačních postupů. Přístup k problému se řídí odbornými ambicemi a sociologickou erudicí autora. Obecná pojetí jsou většinou vágní, specifikace jsou značně redukční. Málokdy se validita uvažuje komplexně, většinou je vztažena jen k určitým momentům výzkumu a k určitým technikám a postupům. V některých učebnicích je obecná poloha zcela vynechána a o validitě se hovoří až při explikaci jednotlivých technik. Pro objasnění významu pojmu se často používá srovnání s reliabilitou. Ještě lze dodat, že validita je většinou prezentována jako problematická kategorie – vzhledem k obtížím při jejím dosahování a k obtížím s její exaktizací. Problematický je však už způsob, jakým jsou vypracovávány definice. Uvedeme několik typických učebnicových definic:

- Měření daných jevů je validní, jestliže úspěšně vytvoří pravdivé nebo správné údaje [2].
- Validita nástrojů měření je míra, v jaké rozdíly v číselném vyjádření odrážejí skutečné rozdíly mezi měřenými jednotlivci, skupinami nebo charakteristikami ... [3].
- Definice je obsažena v otázce: Měříte to, co myslíte, že měříte? [4].
- O validním dotazníku hovoříme, když odpovědi na otázky dobře odrážejí společenskou realitu [5].
- Jestliže několik pozorovatelů použije tentýž nástroj a naměří vždy stejně,

nástroj však není správný vzhledem k realitě, je měření reliabilní, ale není validní [6].

ad b)

Ve specializované metodologické literatuře lze odlišit celkem nevelkou skupinu prací, které se snaží přiblížit i k podstatě metodologických problémů. Z tohoto hlediska se validitou zabývá například A. Kaplan [7], který vychází z podobnosti slova hodnota (*value*) a validita (*validation*) a říká, že validita měření je určena vnitřní podstatou měřené veličiny, nástrojem měření a funkcí měření. Základní otázkou pro něho je, zda měření může být efektivním prostředkem k dosažení konečného cíle.

Většina prací se však zabývá validitou z jednoho úzkého metodologického hlediska. Například H. L. Zetterberg [8] definuje validitu v souvislosti s operacionalizací jako míru, ve které indikátor koresponduje s definicí. Příkladem statistické definice může být Guilfordovo tvrzení, že test je validní, když predikuje něco, s čím koreluje. Základem validity je pro něho takzv. společná faktorová variance [9]. Definice zaměřené na potřeby určité výzkumné techniky vypadají například takto: Validita obsahové analýzy je komunikační problém odlišení vlastní výzkumné práce od referencí a od kódovacích instrukcí [10]. Podle Hymana je při interview validita dána otázkou, zda tazatelé získali přesné výsledky, které se blíží nějaké pravdivé hodnotě [11]. Většina prací o jednotlivých výzkumných technikách se však nepokouší o specifickou definici validity. Buď přebírá nějakou obecnou „učebnicovou“ definici, nebo se obejde bez definice a přímo se zabývá validizačními postupy.

Řada více nebo méně specializovaných metodologických prací se zabývá validizačními problémy, aniž vůbec používá pojmu validita.

Ad c)

Běžné výzkumné projekty a zprávy se zřídka systematicky zabývají validitou, i když někdy obsahují různé postupy k odstraňování chyb. Metodologické výzkumy, jejichž účelem je přímo ověření a korekce určité techniky nebo procedury, pojmem validita operují, ale většinou opomíjejí jeho teoretickou dimenzi, a tedy i obecnější vy-

mezení. Nebudeme se proto touto skupinou prací podrobněji zabývat.

Všechny uvedené způsoby vymezování a vysvětlování validity mají alespoň jeden z těchto nedostatků:

- Pouze nepřesně a nejasně naznačují, co validita je.
- Nesnaží se o obecné vymezení, zabývají se jen dílčími, většinou empirickými aspekty pojmu.
- Činí si nároky na obecnost a používají přitom úzkých a specifických termínů.
- Mají formu definice, ale nesplňují její náležitosti.

První výtká se týká prakticky všech uvedených (i neuvedených) příkladů. Nejasnost je často a priori připuštěna, ne však jako vada definice, ale jako základní charakteristika kategorie samotné. Vědomí nejasnosti a nepřesnosti je někdy zřejmé z rozpaků nad definicí, z uhýbání obecně poloze — a to i tam, kde je metodologicky funkční — a z často dosti násilných citací jiných autorů. I práce, které podávají seriózní, podrobný a relativně přesný popis validizačních postupů, uvádějí na začátku vágní definici, která organicky nezapadá do plánu studie. Nepřesnost takového začátku často ostře kontrastuje s důsledností následující exaktizace (zejména ve statisticky zaměřených pracích).

Neúplnost, nejasnost a nepřesnost lze najít jak u vymezení povýtce obecných, tak u těch, které se o obecnost ani nesnaží. Nedostatek snahy o zobecnění může být funkční z hlediska záměru autora. Hovořili se o validitě některého nástroje měření, o validitě stupnice, dotazníku apod., je zúžení problému zřejmé, nenavozuje rozpaky a nedorozumění. Jestliže se ale hovoří o validitě jako takové a vymezuje se přitom jako specifický případ, jde o falešnou rovinu obecnosti nebo jinak řečeno o chybný výrok, který narušuje sémantické pole pojmu a způsobuje odbornou sociologickou a metodologickou dezorientaci. Problém falešné obecnosti souvisí ještě s jedním znakem mnoha definic: Je to používání takových specifických termínů, jako je měření a číslo, termínů, které navíc nejsou původu sociologického a vyžadovaly by proto samostatnou explikaci pro případ validity.

Nedostatek obecnosti při vymezování validity nelze však chápat pouze jako logic-

kou nebo technickou chybou. Je to zá-
vada hlubšího charakteru. Souvisí buď
s vědomou pozitivistickou či formalistickou
ignorací podstaty metodologických katego-
rií, nebo s pragmatickou povrchností.
Významová vágnost termínu a jeho ne-
velká komunikovatelnost je tedy spíše
důsledkem převažujícího technicizujícího a
instrumentalizujícího přístupu než neodlu-
čitelným znakem kategorie samotné. Odtud
pramení také relativní obtížnost unifikace
sociologických významů pojmu. Je příznač-
né, že potřeba této unifikace byla řešena
například spojenými silami *Committee of
the American Psychological Association,
American Educational Research Association
a National Council on Measurements Used
in Education* tím, že byly stanoveny čtyři
typy validity (predikční, validita shody,
obsahová, konstrukt) a ty byly vymezeny
pomocí typických příkladů a otázek, které
je nutno řešit [4].

K obecné definici validity a k problému
podstaty pojmu se vrátíme ještě později.
Na tomto místě zbývá povšimnout si
posledního jmenovaného nedostatku po-
užívaných definicí. Za předpokladu, že jde
v mnoha případech skutečně o pokusy po-
jem definovat, lze se obrátit na libovolnou
učebnici logiky a srovnávat tyto pokusy
s definičními pravidly, (např. [12]). Zjistí-
me, že pravidlům vesměs nevyhovují. Není
však smyslem této práce rozebírat formální
chyby definic. Pozornost soustředíme spíše
na otázku, zda to, že pokusy o definování
validity nejsou příliš zdařilé, nesignalizuje
mimo jiné skutečnost, že forma definice
není vhodná pro vymezování validity. Zdá
se, že existence mnoha významových,
i když vzájemně souvisejících dimenzí
pojmu znesnadňuje, ne-li přímo znemož-
ňuje stručné a elementární vyjádření jeho
obsahu. Ostatné definice není jediným
způsobem pro odborné vymezení. Napří-
klad podle A. Kaplana [13] je to pouze
speciální forma specifikace, která vyžaduje
logickou ekvivalenci mezi termínem a spe-
cifikovaným významem. Primární je celá
specifikace, která konstituuje informační a
komunikační obsah vědy a jejího jazyka,
zatímco definice vyjadřuje pouze výsledek
tohoto procesu v jednom zvláštním stadiu.
Kaplanovo pojetí specifikace je poněkud
formalistické a není použitelné ve všech
případech. Vyskytuje-li se tak jako u po-
jmu validita více aplikačních a referen-

čních rovin specifikace, lze stěží vymezit
indikátory stejného logického řádu a
kvantifikovat jejich váhu v sémantickém
poli pojmu. Kromě toho zjišťovat aplikabi-
litu pojmu jen podle jeho dosavadního
používání je speciálně u validity nedosta-
tečné, protože prostor jejich sociologických
aplikací vykazuje logicky prázdná místa,
místa metodologicky nepropracovaná, která
však mohou doplnit a dotvořit smyslu-
plnost validity jako sociologické kategorie.

3. Obecné vymezení pojmu

Lze tedy přijmout „specifikaci“ jako vhod-
ný způsob pro vymezování validity, je však
nutno přizpůsobovat ji charakteru a mož-
nostem pojmu samotného i jeho sociolo-
gicko-metodologického rámce. V těchto
intencích byla provedena sémantická ana-
lýza a její schematizace a přehled a zhod-
nocení sociologických definicí pojmu. Hlav-
ním výtěžkem by však mělo být nalezení
společných významových prvků definic a
vylovení falešných a dezorientujících dů-
razů. Pro splnění tohoto požadavku vezme-
me také v úvahu hodnocení R. V. Bowerse
[14]. Uvádí trojí pojetí validity: označení
správnosti konceptualizace, aplikovatelnost
výzkumných technik a srovnatelnost
s ověřenými údaji. Ve všech definicích je
kladen důraz na hodnotu či cenu myšlenky,
techniky nebo údaje ve vztahu k nějakému
standardu či kritériu. Společným prvkem
definic je tedy stupeň relevance nástroje ke
zkoumanému objektu. Přitom je nutno vzít
v úvahu, že současný stav vymezení pojmu
je výsledkem jeho historického vývoje.
Původní sociologický význam validity
souvísel se správností či silou argumentů.
Později, když se začalo termínu používat
hlavně u pozorovacích technik, zejména
u interview, se validita začala chápat jako
potvrzení, opodstatnění výzkumných dat
pomocí propojení různých vzájemně se
ověřujících technik (např. podpoření inter-
view analýzou dokumentů nebo přímým
pozorováním). V současné době převažuje
chápání validity jako požadavku aplikova-
telnosti a operuje se s ní hlavně statisticky
v souvislosti s psychologickým testováním.

Bowersovo shrnutí odráží mimo jiné ne-
rovnoměrnost historické i současné ex-
ploatace jednotlivých významových rovin
validity a nesystematičnost ve využívání
možností této kategorie. Pokusíme se proto
již při hledání společných významových

prvků definic alespoň o částečné zobecnění a třídění. Vyjdeme z elementárního výzkumného modelu a z toho, že smysl každé definice lze redukovat na jednu ze tří základních gnoseologických otázek: Co? — Jak? — Proč? Z tohoto hlediska se vymezení validity týká těchto problémů:

Co zjišťujeme?

Zjišťujeme (měříme) to, co myslíme, předpokládáme, chceme, máme zjišťovat (měřit), co je účelem zjišťování? Zamýšlený předmět zkoumání je v některých definicích obecně určen jako skutečnost, realita. Otázka pak zní: Odráží zjišťování (měření) dobře společenskou realitu? Odráží skutečné rozdíly v charakteristikách? . . .

Sledujeme-li validitu, zkoumáme tedy, zda zvolený předmět není suplován jiným, který nechceme měřit nebo který není součástí skutečnosti (event. společenské skutečnosti, jde-li nám o dodržení sociologického aspektu zkoumání). Záměna předmětu může být důsledkem špatné konceptualizace, chybné operacionalizace, komunikačního nedorozumění, závady v organizaci výzkumné akce apod. Tvrdíme například, že výsledky výzkumu se týkají určité společenské skupiny, zatímco se týkají jiné, protože jsme špatně určili základní parametry, nebo se vůbec netýkají skupiny, ale jednotlivce, jestliže jsme ukvapeně generalizovali. Jiným obvyklým případem je záměna chování za postoje, individuálních postojů za společenské apod.

Jak zjišťujeme?

Zjišťujeme (měříme) dobře, pravdivě, správně, objektivně, bez chyb, s minimem chyb?

Jde o vyjádření požadavků na kvalitu metody zkoumání. Přitom se většinou neuvažují formální stránky metody, jako je stabilita, spolehlivost měření apod. Chybně oceňovaný metr nebo špatně nařízené hodinky měří nevalidně bez ohledu na to, co měří a měří-li stále stejným způsobem. Právě tak nevalidní je zkreslující formule otázky v interview, stupnice s falešným kontinuem nebo index, do kterého jsou dosazeny nesprávné hodnoty, bez ohledu na to, je-li formule otázky přesná, stupnice spolehlivá a index vypočtený bez numerických chyb. Otázka „Jak zjišťujeme?“ se však netýká jen kvality nástroje či techniky, ale také věcné a logické správnosti

výzkumných postupů. Snížení validity vyplývá z chyb při transformaci záměrů a pojmů z teoretické sféry výzkumu do empirické, ze špatně pochopené a provedené realizace terénního výzkumu, z interpretačních omylů apod.

Proč zjišťujeme?

Proč zjišťujeme to, co zjišťujeme, a proč jsme pro to zvolili určitou metodu? Tato třetí otázka či spíše dvojotázka je někdy latentně přítomna v pozadí otázek „Co?“ a „Jak?“

V prvním případě nás tolik nezajímá sám předmět zjišťování, ale ptáme se spíše, co je cílem, smyslem, důvodem zkoumání. Může to být získání pravdivého, reálného, objektivního, správného obrazu právě toho předmětu, který jsme si zvolili, může to ale být i prospěšnost či užitečnost samotné volby předmětu zkoumání nebo na druhé straně vyzkoušení či ověření určitých metod a postupů bez ohledu na předmět. Definice koncentrované na cíl a účel zjišťování implikují tedy filosofickou dimenzi validity: mohou být v podstatě materialistické a dialektické, subjektivně idealistické, pozitivistické, pragmatické apod.

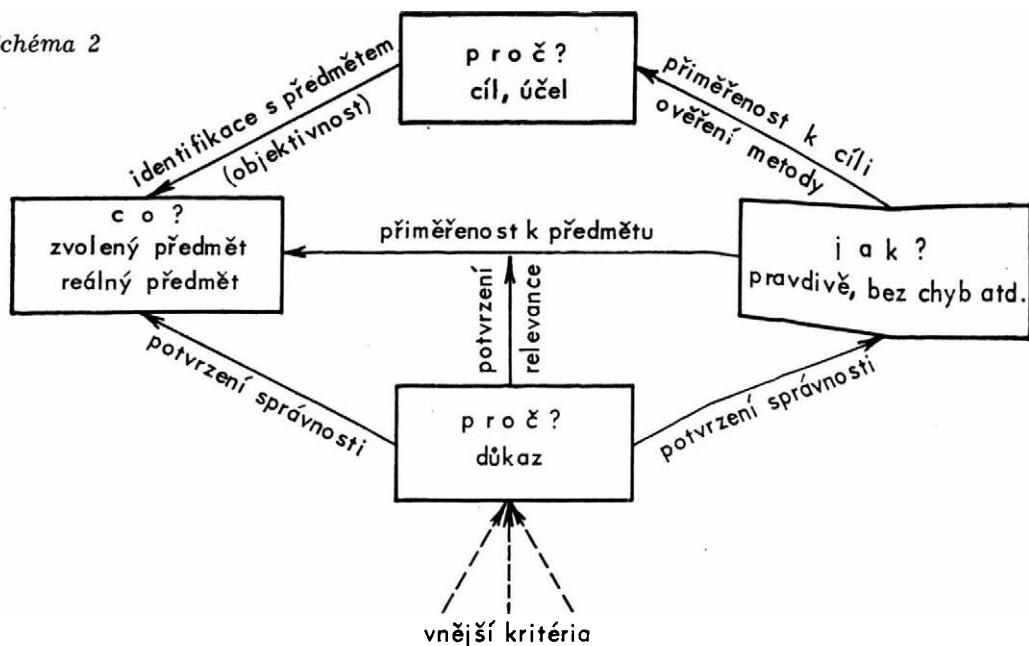
Druhé latentní proč se ptá po průkaznosti či dokazatelnosti validity. Nejde jen o problém další specifikace kategorie pomocí validizačních postupů, ale i o základní dimenzi pojmu, kterou je jeho reálná postižitelnost a využitelnost. Z tohoto hlediska *validní* je buď logicky dokázané nebo ověřené praxí, minulou či budoucí. Někdy je definice méně náročná: *Validní* je použitelné nebo aplikovatelné (to jest i srovnatelné či korelovatelné se standardem, konvencí apod.).

Validita může být definována i jako *vztah mezi otázkou „Co?“ a otázkou „Jak?“*, tj. mezi předmětem a metodou nebo mezi cílem a metodou. Jde o relevanci, přiměřenost, vhodnost nástroje (postupu) k předmětu nebo cíli zkoumání neboli o relativně správnou volbu metody. Tak jako mouku nebudeme vážit na lékárenských vahách a slunečnicku nepoužijeme proti dešti, tak soukromé postoje nebudeme zjišťovat metodou hromadného rozhovoru, jednoduché identifikační ukazatele hloubkovým interview apod. Nepřiměřenost nástroje souvisí v nejlepším případě pouze s neefektivností a s neekonomičností. Většinou

vede ale i k posunutím cílů a předmětů, a tedy k devaliditě.

Ze tří gnoseologických otázek aproxima-
tivně vymezujících validitu můžeme se-
stavit jednoduché schéma:

Schéma 2

Z nákresu je zřejmé, že validita je impli-
citně obsažena v plánu každého sociologic-
kého výzkumu. Týká se hlavně tří přípravn-
ných fází: stanovení cíle, volby předmětu
a volby metody. Její hlavní působíště je
však v relacích mezi těmito fázemi. Potře-
bou důkazů se částečně vymyká ze sféry
daného výzkumu, protože bere v úvahu
i vnější kritéria správnosti.

Ze vztahového systému ústředních vý-
znamových prvků sociologické validity
můžeme s přihlédnutím k výsledkům před-
chozí sémantické analýzy verbalizovat také
stručně nejobecnější gnoseologický rámec
pojmu. Bude tvořen kategorií cíle a po-
jem relevance (k cíli). Nejširší oblastí
působení je přitom poznání jako takové.
Jestliže navíc spojíme validitu se záměr-
ným volním aktem, můžeme ji považovat
za *požadavek relevantnosti k cíli poznání*.

Toto vymezení překračuje jak hranice
empirického výzkumu, tak hranice socio-
logie vůbec. Vytváří vnější rámec pojmu,
ponechává mu však vnitřní variabilitu.

Kategorie *poznání* má velmi širokou ex-
plicitační a aplikační oblast, kterou na tomto
místě nebudeme analyzovat. Pouze upozor-

ňujeme, že poznání se vyskytuje prakticky
na všech úrovních reality a na všech hladi-
nách vědomí. Je s ním počítáno a zachá-
zeno v běžném životě, kde je signifiko-
váno frekvencí sloves vědět, znát, pozor-

vat, umět a jejich zpodstatněnými podobami,
jako znalost, vědomost apod. Je samozřej-
mým prostředníkem styku s praxí ve
všech oborech lidské činnosti a systematic-
kým prostředníkem mezi teorií a praxí ve
vědě. A je předmětem manipulace nebo
i zkoumání všech náboženství a filosofií
všech dob. Nelze přehlížet „nižší úrovně“
gnose, protože jsou historickou cestou po-
znání a protože představují cestu analogií
k vyšším a dokonalejším typům poznání.
Ostatně hierarchizace poznání není ani
zdaleka lineární a všechny účelové redukce
cest znehodnocují a vulgarizují jejich
konce.

Tyto konce, lépe řečeno relativní kon-
covky, souvisejí s *cílem* poznání. „Cílové“
je v běžném i vědeckém životě získání,
uchopení, dosažení, osvojení. Cíl je svou
podstatou, jádrem svého vnitřního smyslu
vztahovou kategorií: Cíl čeho? Cíl koho?
Variabilitu vazeb, které představuje, sni-
žuje tedy v našem případě jediné přesnější
určení – vztah k poznání. Považujeme-li
poznání za konstantu a je-li alespoň poten-
ciálně konkrétní, může pro nás být i zá-
kladním kritériem cíle a vodítkem k cíli.

Na druhé straně konkrétní cíl umožňuje blíže definovat poznání a přiblížit se k jeho hodnotě, k pravdě. V tomto smyslu je kategorie cíle prvním prostředníkem k vyjádření validity.

Druhým obecným prostředníkem a modifikátorem je pojem *relevance*. V jeho kořeni je skryt nejen vztah (k cíli poznání), ale i hodnota, kvalita vztahu. Je to tedy významová substance validity. Relevance je vztahově uzavřena vzhledem k cíli poznání. Je dána odpověď na otázku „Relevance k čemu?“, otevřena však zůstává otázka „Relevance čeho?“. V praxi jde o relevanci poznatku nebo metody k cíli zkoumání. Podíváme-li se na problém z opačné strany, jde vlastně o determinaci metody cílem poznání. Determinována je jak volba metody, tak její kvalita. Nízká kvalita degraduje správnou volbu a naopak dokonalá a precizní metoda je nevalidní, jestliže není vhodně vybrána vzhledem k cíli zkoumání. Proto říkáme, že relevance není jen otázka vztahu, ale i otázka kvality. Relevance je dynamický prvek kvality a validity. Vazba na cíl vylučuje samoučelnost a sociologizuje poznávací proces.

Relevantnost je nutno chápat nikoliv jako přirozenou vlastnost poznávacího procesu, ale jako lidský záměr, jako vědomý požadavek. Tento aspekt validity je základem jejího vědeckého pojetí. Je-li validita požadavkem, může se stát i kritériem pro hodnocení poznání. Globálním sociologickým kritériem, které však má, jak se později ukáže, svou specifickou strukturu a své specifické realizační postupy.

4. Závěr

Utříděním významů pojmu a určením jeho obecného rámce nepovažujeme samozřejmě specifikaci validity za dokončenou a problém validity za uzavřený. Především je třeba blíže charakterizovat vnitřní strukturu pojmu a pro tento účel podrobně analyzovat a zhodnotit tzv. kritéria validity. Dále by bylo užitečné zkoumat souvislosti s pojmy příbuznými, jako je reliabilita, stabilita, přesnost, nechybovost apod. To všechno jsou ještě otázky vymezení a specifikace. Kromě toho však je zde samostatný problém dialektickomateria-

listického expikace základního gnoseologického smyslu validity a jejich dalších obecných funkcí, například v poznávacích komunikacích, při zespolečenštění výzkumných poznatků apod. Na druhé straně je zde oblast validizačních technik, kterou lze doplňovat a rozšiřovat o nové postupy².

Závěrem je možno říci, co snad již vyplynulo z textu: Validita v pojetí této práce a také prací navazujících je především metodologickým hodnotícím kritériem a pojítkem mezi různými metodologickými úrovněmi a aspekty sociologického zkoumání. Pomocí analýzy této mnohodimenzionální gnoseologické kategorie se můžeme přiblížit ke všem základním metodologickým problémům sociologie, můžeme z jednotného zorného úhlu sledovat jejich vzájemnou vazbu a jejich vliv na kvalitu sociologických poznatků. Můžeme však také obráceně sledovat odraz metody v kvalitě informací a zpětnou vazbu aplikační praxe na teoretická východiska. Proto považujeme kategorii validity za významnou součást marxistické sociologie.

Literatura

- [1] Berka, K.: *K pojetí měření v československé sociologii*. Sociologický časopis, 7, 1971, č. 5, s. 545.
- [2] Phillips, B. S.: *Social Research. Strategy and Tactics*. New York, London, Macmillan Comp. 1966.
- [3] Selltis, C. — Jahoda, M. — Deutsch, M. — Cook, S. W.: *Research Methods in Social Relations*. Methuen & Co., 1965.
- [4] Kerlinger, F. N.: *Foundation of Behavioral Research*. New York, Chicago, Holt, Rinehart and Winston 1964.
- [5] Duverger, M.: *Méthodes des Sciences Sociales*. Presses universitaires de France, 1964.
- [6] Pinto, R. — Grawitz, M.: *Méthodes des Sciences Sociales*. Paris, Dalloz 1967.
- [7] Kaplan, A.: *The Conduct of Inquiry*. Chandler Publishing Comp. 1964.
- [8] Zetterberg, H. L.: *On Theory and Verification in Sociology*. Bedminster Press 1965.
- [9] Guilford, J. P.: *Psychometric Methods*. Toronto, London, New York, McGraw-Hill 1954.
- [10] Budd, R. W. — Thorp, R. K. — Donohew, L.: *Content Analysis of Communications*. New York, London, MacMillan Comp. 1967.
- [11] Cicourel, A. V.: *Method and Measurement in Sociology*. New York, Free Press 1964, 1966.

² Ověřením některých validizačních technik se zabývá již publikovaná práce [15], návrhem validizačních postupů práce [16]. Ostatní zmíněné pro-

blémy jsou tématem dalších připravených a připravovaných prací autorky tohoto textu.

- [12] Tarski, A.: *Úvod do logiky*. Praha, Academia 1969.
- [13] Kaplan, A.: *Definition and Specification of Meaning*. In: *The Language of Social Research*. Ed. Lazarsfeld, P. and Rosenberg, M. New York, The Free Press, Collier-MacMillan Ltd. 1965.
- [14] *A Dictionary of the Social Sciences*. Ed. Gould, J. and Kolb, W. L. Tavistock Publications 1964.
- [15] Vodáková, A. — Holda, D.: *Metodologické problémy výzkumu hodnotových orientací*. Sociologický časopis, 6, 1970, č. 5, s. 498.
- [16] Vodáková, A. — Vodák, F.: *Contribution to the Validation Problem*. Quality and Quantity, 1969, vol. 3., N. 1—2.

Резюме

Водакова А.: Категория действительности в социологии

Требования логической и относящейся к значению консистенции научных теорий и их стремление к объективному толкованию реальности часто разбиваются в результате столкновения с общеупотребительными, но недостаточно определенными и специфицированными понятиями. Одним из таких понятий, хотя далеко не единственным, в области социологии, или же социологической методологии, является понятие действительности. Поскольку его вообще определяют, то это бывает или при помощи наблюдательных терминов, значение которых связывается с отдельным отрезком социологической практики, или наоборот при помощи в отношении значения аморфных теоретических понятий, преобразование которых в язык наблюдателя и, следовательно, и отношение которых к эмпирического характера операциям отдалены и неопределены. В то же время понятие действительности претендует на то, чтобы стать специфическим социологическим качеством, или, другими словами, оценивающим критерием социологической гносеологии. Сверх того эта многогранная методологическая категория может быть связующим звеном между разными уровнями и аспектами социологических исследований и может дать возможность общего подхода ко всем основным методологическим проблемам. Поэтому мы ставим себе задачей ответить на вопрос: возможно ли было бы точно определить и специфицировать содержание этой проблематической категории до той степени, чтобы она перестала быть проблематичной и исполняла ту функцию, которую она до сих пор только в общем указывает?

Предлагаемая статья является первой частью попытки дать ответ на этот вопрос. Она исходит из семантического анализа обычных значений термина действительность (validity) в разных языках и из наблюдения за отражением этих значений в социологическом понимании действительности. С этой точки зрения содержание понятия расклассифицировано в десять групп смотря по значению; впоследствии они схематизированы и подытожены при помощи простого наброска. На нем кроме прочего можно раз узнать противоречивость между двумя преобладающими слагаемыми значения понятия: ме-

жду тем, которое обозначает постоянную внутреннюю ценность и качество, и тем, которое направлено на относительную целесообразность и полезность. Методологическим центром понятия является составная часть убедительности, и аспект динамический и применимости представляют собой действительность. Семантический анализ содержит также обсуждение соразмерности чешского перевода термина «действительный».

Вторая глава дает оценку социологическим определениям действительности, в таком виде, в каком они встречаются в разных типах методологической литературы и у разных авторов. Общие определения подходящего для учебников типа в большинстве случаев по своему содержанию неопределены и неясны и они непосредственно не связаны с конкретным решением проблем усиления действительности. Анализ более специфичных способов точного определения действительности по отношению к определенной методологической проблеме или к определенной технике сбора информации особенно показывает неравномерность в использовании и разработке данной социологической категории. Касающиеся формы и содержания недостатки «определений» кроме прочего сигнализируют также то, что давать определение не является подходящей и достаточной формой для выражения содержания категории действительности. Это подтверждает обоснованность выбора более сложного и более требовательного пути постепенной экспликации и спецификации.

Последняя глава подытоживает общее и выделяет доминирующие элементы всех применяемых способов точного определения действительности и образует из них треугольной формы схему элементарных вопросов:

Что мы устанавливаем (то, что мы мыслим или предполагаем, что устанавливаем, то, что мы хотим, намереваемся устанавливать, или реальность, действительные отличия в характеристиках и т. п.)?

Как мы устанавливаем (правдиво, правильно, объективно, безошибочно и т. д.)?

Почему устанавливаем определенное показание и почему мы выбрали для этого определенный метод (что является целью, смыслом исследования и каковы доказательства качества и адекватности)?

Таким образом, категория действительности в известной степени распространяется на все области и этапы социологического исследования. Глобально и в общих чертах это требование сущности к цели познания. В процессе конкретизации и спецификации категории, однако, мы должны исследовать, к чему можно предвзвешивать это требование и какова может быть цель познания. Таким образом, необходимо соотносить на разных гносеологических уровнях и с разных аспектов, начиная с диалектико-материалистического значения действительности, через ее общие функции, напр., в наблюдательных коммуникациях, в процессе общественного исследования социальных познаний, по конкретные критерии и приемы усиления действительности. В этом смысле предлагаемая статья о точном определении действительности является только введением в дальнейшие подготавливаемые работы по данной теме.

Summary

Vodáková A.: Category of Validity in Sociology

Aspirations to the logical and semantic consistency of scientific theories and the endeavours of these to present an objective interpretation of reality are often thwarted by concepts currently used but insufficiently defined and specified. One of these — even if by far not the only one in sociology or sociological methodology — is *validity*.

If validity is defined at all, this is done either with the help of observation terms whose range is limited by the partial segment of sociological practice or, on the contrary, by applying semantically amorphous theoretical concept whose transformation into the language of observation, and thus also their relation to empirical operations, are remote and ambiguous. Validity, however, aspires to become a specific sociological quality, or otherwise: a valuation criterion of sociological gnoseology. Moreover, this multidimensional methodological category may represent a connecting link among various levels and aspects of sociological investigation and may facilitate a uniform approach to all fundamental methodological problems. This is why we consider it necessary to find an answer to the following question: Would it be possible to define and specify the content of this problematic category to an extent depriving it of its problematic character and to make it perform the function which, until now, it has only indicated?

The present paper is the first part of our attempt at answering this question. It is based on the semantic analysis of the current meanings of the term "validity" in different languages and on examining the reflection of these meanings in the sociological conception of validity. From this point view, the content of the concept is classified into ten semantic groups which are schematized and summarized in a simple diagram. This reveals, besides other things, the contradiction between two dominant semantic components of the concept — i. e. between the component denoting the permanent intrinsic value and quality and that which aims at a relative purposefulness and usefulness. The methodological centre of the concept is the component of provability, the dynamic and application aspect is represented by effectivity. The semantic analysis also involves an evaluation of

the adequacy of the term "valid" in its Czech translation.

The second chapter valuates the sociological definitions of validity as they appear in various types of methodological literature and with various authors. All general "textbook" definitions are vague and ambiguous in content, without being directly based on a concrete solution of validation problems. The analysis of more specific ways of defining validity with a view to a certain methodological problem or a certain technique of collecting information shows, first of all, the unevenness in utilizing and in working out the given sociological category.

Besides other things, content and formal defects of the definitions also signalize that defining does not supply an appropriate and adequate form of expressing the content of the validity category. This is confirmed by the justified choice of a more complex and more exacting method of gradual explication and specification.

In the last chapter, the general elements of all the applied modes of defining validity are summed up and the dominant ones are pointed out; on their basis, a triangular scheme of elementary questions is worked out: What do we ascertain? (What we think, presume we are ascertaining, what we want, intend to ascertain — reality, real differences or characteristics, etc.) How do we ascertain? (Truthfully, correctly, objectively, without errors, etc.) Why do we ascertain a particular datum and why have we chosen a certain method for this purpose? (What is the aim, the sense of research and what are the proofs of quality and adequacy.)

In its own specific way, the category of validity thus interferes with all the areas and stages of sociological research. Roughly and quite generally, it is the demand of relevancy on the aim of knowledge. However, in the process of concretizing and specifying the category, we must examine what this demand can be made on, and what the aim of knowledge can be. Consequently, it is necessary to consider the matter at various gnoseological levels and from various aspects, from the dialectical-materialistic sense of validity over its general functions (e. g. in observation communications, in the socialization of research findings) to the concrete validation criteria and methods. In this sense the present paper, concerned with defining validity, is only an introduction to further studies on the given theme which are being prepared.